

Boldizsár Ildikó

A mese közösségformáló és megtartó ereje

A mesekutatás tudománya a mesét közösségi műfajnak tekinti, és a történetek szórakoztató jellegét hangsúlyozza. Én azonban erősen kételkedem abban, hogy az emberek azért ültek volna le évszázadokon keresztül a mesemondók mellé, és azért hallgattak volna órákon, sőt napokon keresztül meséket, hogy jól szórakozzanak. Két évtizedes kutatómunka után immár határozottan tudom kijelenteni, hogy a mesék tudásközvetítő, tudatformáló szerepe sokkal fontosabb volt a „szórakoztató jellegnél”. Ha a mese pusztán szórakoztató műfaj lenne, alkalmatlannak bizonyulna arra, hogy testi, lelki és szellemi szétesettségeket, megbomlott egyensúlyi állapotokat rendezzen össze, márpedig a gyógyításban szerzett tapasztalataim szerint a legősbibb tündérmesék éppen ezt teszik: összerendezik azt, ami szétesett. Ez nem valósulhat meg másképp, mint úgy, hogy a mesei szimbólumok a tudatalattiban olyan folyamatokat indítanak el, amelyek egy idő után (és manapság némi rásegítéssel) belátásokhoz vezetnek a szenvedő vagy útkereső embert. A belátás azonban még kevés ahhoz, hogy sorsfordító döntések szülessenek; az „útnak induláshoz” erőt, bátorságot, elszántságot kell gyűjteni. A mesehősök épp azt mutatják meg nekünk, hogy miként is lehet minderre szert tenni.

A közösségre, a mesehallgatóra szüksége van a mesemondónak. Régen a hallgatóság igénye döntötte el, hogy a mesemondó milyen mesét vegyen elő emlékezetének kincsesládájából. Más mesére volt ugyanis szükség keresztelők, halottvirrasztáson, esküvőn vagy munkavégzés közben. Mint ahogy manapság is más mesét kell mondani, ha pereskedőket szeretnénk összebékíteni, házastársi félreértéseket akarunk tisztázni vagy épp hosszú útra indítunk valakit. Hiszen úgy van, ahogy sokszor mondtam és írtam már: minden élethelyzetnek megvan a maga meséje.

De a mese nemcsak az egyén életében kaphat jelentőséget, hanem a közösségében is. Hogyan tud a mese közösséget formálni? Mi a titka annak, hogy a közös mesehallgatás, mesemondás manapság is képes akár száz idegen embert is rövid idő alatt közösséggé kovácsolni?

A hagyományban a mesemondás rítusnak számított, szinte kötelezően előírt elemei voltak: ilyenek számítottak a mesemondás körülményei, hely- és időbeli feltételei. Volt olyan falu, ahol még mesebíró is választottak, aki ádázul figyelt arra, hogy ugyanazt a mesét a mesemondó ne mondja el kétszer bizonyos időn belül. Hagyományos mesemondási alkalmaknak számítottak a közösségi munkák, az idénymunkák, valamint az emberélet fordulói. Az ős beálltával, a mezei munkák végeztével az emberek zárt helyiségekben közösen dolgoztak tovább. A kukoricamorzsolás, tollfosztás, fonás, dohánycsomózás, kosárfonás közben mondott mesék egyrészt kellemesebbé tették az együtt eltöltött időt (vagyis valóban „szórakoztattak”), másrészt olyan időszakot jelentettek az ember életében, amikor magára figyelhetett, befelé is intenzívebben élhetett, nem vonták el figyelmét a gazdálkodás gondolatai. A mesék megerősítették a közösség összetartozását, értékrendjét, közös feladatait, miközben figyelmeztették az egyént arra is, hogy kinek mit kell beleadnia ebbe a „közösbe”: milyen utakat kell bejárnia, miféle ellenségekkel, kísértésekkel, nehézségekkel kell szembenéznie. Az emberélet fordulóihoz kötött mesélés is az egyén felelősségét erősítette, ugyanakkor a közös mesélés már önmagában is jelezte, hogy a közösség egyetlen tagja sincs magára utalva, senkinek nem kell egyedül megvívnia azokkal a bizonyos mesebeli és valóságos sárkányokkal.

A közösségtől távol lévők, az úgynevezett idénymunkások vagy a kaszárnnyában élők is meséltek egymásnak, de ilyenkor a mesélésnek más funkciója is volt: a mesemondók a meséken keresztül jelezték hovatartozásukat (nem véletlen, hogy az idénymunkások ismerték a legtöbb falucsúfoló mesét), saját történeteikkel határolták el magukat más falubeliektől.

A mese lételeme, megtartója, formálója és befogadója tehát évszázadokon keresztül a közösség volt: a mesemondó mesélt a szűkebb családjá tagjainak, a rokonságnak, a szomszédságnak vagy akár az egész falu népének. De mesemondáskor nemcsak az adott, jelenlévő közösséggel van együtt az ember, hanem az őseivel is, hiszen a meséket az ősök őrizték meg és hagyományozták át generációról generációra. A mese az anyanyelven túl a közösség közös nyelve. A mesélő és a mesehallgatók olyan közösséget alkotnak, amelyben mindenki valamilyen módon (aktívan vagy passzívan) birtokosa a hagyománynak, azaz valóban együtt van az őseivel.

De mit is jelent együtt lenni az ősökkel? Mit üzennek az ősök a meséken keresztül?

Az archaikus folklórban nehezen lehetett különbséget tenni a mítosz és a mese között. A legtöbb folklorista egyetért abban, hogy az archaikus mesék jól megragadható cselekménykapcsolatot mutatnak a mítoszokkal, rítusokkal és törzsi szokásokkal. A mítoszok visszatérő alaptémái és motívumai megjelennek a népek meséiben is: pl. a totemlény

mint házastárs, az alsó világokba alászálló hős, a gonosz hatalmából való szabadulás, a születés és a halál misztériuma, a mágikus tettek ereje stb. Az archaikus kultúrában a mítoszok jelentették a világ megismerésének fő formáját, a történetek olyan kellően megbízható bölceleti anyagot alkottak, amelyek féltve őrzött törzsi hagyományokhoz kapcsolódtak, és az adott közösségben elfogadott értékrendszert kodifikálták; magyarították és szentesítették a közösségben és a világban fennálló rendet, valamint – ami rendkívül lényeges – segítették e rend fenntartását. A mítoszok és rítusok akkor alakultak át mesékké, amikor közvetlen kapcsolatuk megszakadt a törzs rituális életével, vagyis a szakralitással. Ebben az átalakulásban azonban nem csorbult a mítosz üzenete (legfeljebb az emberek nem értették már ezt az üzenetet), de jelentőségét veszítette a történés helye és ideje: a mítosz helyhez és időhöz kötött eseményei határozatlan időben és térben játszódó eseményekké alakultak, az istenek, fél-istenszerű hősök szegény legényekké, királyfiakká váltak. De a próbatételek és az életfeladatok nem változtak: a mese hőse pontosan azokkal a kérdésekkel kényszerül szembenézni, mint a valamikori mítoszok hőszai, és ugyanazon rend betartásával tud csak győzni. E „rend” máig érvényes „ősi üzenetének” tekinthetjük a mese erkölcsi parancsait (mit kívánatos és mit nem cselekedni), a pozitívnak és követésre méltónak tartott személyiségjegyek kifejlesztésére tett konkrét utalásokat (bátorság, irgalmasság, kitartás, hűség, bölcsesség stb.), valamint a világ berendezkedésére, a kozmosz működésére és a természet rendjére vonatkozó motívumokat, azaz az ember felelősségét a teremtett világért. Ezeket az üzeneteket a mesék többféle formában képesek közvetíteni. Minden mesetípus (márpedig több mint kétezer mesetípus létezik) más-más szeletet ragad meg a világból. A mesecsoportokat is megkülönböztethetjük úgy, hogy melyik csoport milyen módon formálhatja egy közösség (legyen az iskolai, munkahelyi, alkalmi, ünnepi vagy családi) erejét, összetartozását, nyelvét. Az állatmesék segítségével közös álláspontra lehet jutni és kritikát lehet megfogalmazni bizonyos emberi gyarlóságokról – akár még a közösségen belül napvilágra kerülő gyarlóságokról is. A tündérmese erősítheti a közösség láthatatlan világokkal való kapcsolatát, a novellamese segítheti a társadalmi-, intelligencia- és vagyonbeli különbségek kezelését és oldását, a legendamese a teremtőhöz való kapcsolódást. A tréfás mesék pedig együttnevetéssel formálhatják közösséggé a mesehallgatókat.

A közösség íratlan szabályait és törvényeit a mesemondó nemcsak szavakkal, hanem hangsúllyal, hanglejtéssel, hangszínnel, arc- és kézjátékkal is közvetítette. A közös mesélés fontos pillanatának gondolom a hallgatóság reakcióját. A reakció lehetett azonnali és közvetett: erős figyelem, helyeslés, kritika, nevetés, közbeszólás, sőt helyesbítés. A későbbi és közvetett reakció a belső érlelődés, belsővé válás (interiorizálás) függvénye minden esetben. Tétje a közvetett reakció: a hallott mese elindít-e a tudatban változásokat? Belátásra jut-e az ember saját sorsával kapcsolatban, és tettekre tudja-e váltani a felismeréseit?

Mert amikor a mesemondó a mese végén azt mondja a közösség tagjainak, hogy „Itt a vége, fuss el véle!”, vagy „Holnap legyenek a ti vendégeitek!”, netán „Aki nem hiszi, járjon utána!”, nem tesz mást, mint arra szólít fel, hogy kezdjünk valamit a hallott történettel: vizsgáljuk meg a benne rejlő lehetőségeket, értsük meg a tanításokat, induljunk útnak, győzzük le a külső vagy belső ellenségeinket, azaz éljünk úgy, miként a hősök – és csináljunk mindent utánuk!

Budaházi Tibor: Cím nélkül 2

